

วิเคราะห์ปรากฏการณ์วิทยาของฮุสเซอร์ล Analyzing the Phenomenology of Husserl

พระจตุรงค์ ชูศรี

Phra Jaturong Choosri

วัดวิเศษการ กรุงเทพมหานคร

Visejkar Temple Bangkok

Email: rong2553@yahoo.com

วันที่รับบทความ (Received) : 5 มกราคม 2563

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 25 มกราคม 2563

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 30 มกราคม 2563

บทคัดย่อ

เอ็ดมุนด์ ฮุสเซอร์ล เป็นนักปรัชญาทางด้านปรากฏการณ์วิทยา โดยเสนอวิธีการหาความรู้แบบปรากฏการณ์วิทยา อยู่กับการตั้งคำถามหรือชวนสงสัยกับสิ่งที่เราค้นเคย เคยชิน หรือยอมรับ ด้วยวิธีการใส่วงเล็บของอคติต่อโลก ปรัชญาปรากฏการณ์วิทยาของฮุสเซอร์ลยังมุ่งการอธิบายเรื่องสำคัญว่าการสำนึกนั้นต้องสำนึกถึงอะไรบางอย่าง อย่างไรก็ตาม การสำนึกถึงนั้นทำให้แนวคิดของฮุสเซอร์ลมีท่าทีทำให้เกิดการปิดตัวเองอยู่ในโลกของมโนคติมาก จนอาจปฏิเสธถึงความรู้ของสิ่งภายนอกตัวของบุคคล เพราะสิ่งต่างๆ เป็นสิ่งที่มีอยู่ได้นั้นก็ล้วนต้องอิงอาศัยกันและกันตามเงื่อนไขของเวลาและสถานที่รวมทั้งบริบท

คำสำคัญ: ปรากฏการณ์วิทยา, การใส่วงเล็บของอคติ, การสำนึก

Abstract

Edmund Husserl is the phenomenology philosopher. He presented the phenomenology method on the skeptical questioning into the familiar or accept with bracketing to the world. The phenomenology of Husserl explained the intentionality of somethings. However, intentionality makes the concept of Husserl has a closed attitude in the radical Ideas rejecting the object being of a person; therefore, everything is the interbeing with conditioning time, place, and context.

Keywords: Phenomenology, Bracketing, intentionality

1. บทนำ

เอ็ดมุนด์ ฮุสเซอร์ล (Edmund Husserl, 1859– 1938) เป็นนักปรัชญาทางด้านปรากฏการณ์วิทยาที่มีชื่อเสียงเป็นอย่างมากโดยได้รับอิทธิพลปรัชญามาจากเบรนต์โน และเป็นคนแรกที่ได้สถาปนาสาขาปรัชญาขึ้นใหม่ให้ชื่อว่า “ปรากฏการณ์วิทยา” (Phenomenology) อันหมายถึงการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องพิชาน โดยอาศัยการบรรยาย ดังเช่น พิชานเกี่ยวกับวัตถุที่เราต้องการจะทราบหรือเข้าใจ (พระจตุรงค์ อาจารย์สุโ (ชูศรี), 2554, และ บุญมี แทนแก้ว, 2548 : 203) ฮุสเซอร์ลเริ่มดำเนินการทางปรัชญาโดยอาศัย

ปรากฏการณ์วิทยา เพราะเป็นวิชาที่สืบสวนเรื่องราวทางประสบการณ์ วิชานี้จะห่างไกลจากอัตถิภาวะทางความคิดที่เข้ามาแทนความเป็นจริง ฮูสเซิร์ลเริ่มต้นงานของเขาโดยการสงสัยในอัตถิภาวะในแง่ประสบการณ์ จึงค้นพบว่าจิตมีโครงสร้างอยู่ภายใต้อาณาจักรแห่งความจริง ความรู้ที่เป็นจริงจึงจำเป็นต้องอาศัยโครงสร้างเหล่านี้

แนวคิดของฮูสเซิร์ล จึงเป็นการให้ความสำคัญกับมนุษย์ว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ไม่ว่าจะเป็นการตัดสินใจต่อสิ่งใด ปรัชญาการศึกษาสำนักอภิปรัชญานิยมที่นำเอาแนวคิดของฮูสเซิร์ลไปใช้ก็เป็นการทำให้เห็นถึงในเรื่องญาณวิทยาและความจริงเกี่ยวกับปรากฏการณ์วิทยา ฮูสเซิร์ลคิดว่า “ไม่ว่าจะเป็นเรื่องจิตใจหรือเรื่องโลกภายนอก ย่อมไม่มีสภาพที่เป็นจริงเลย และความรู้ของเราเป็นเพียงสิ่งที่สร้างขึ้นจากความคิดหรือจากประสบการณ์ทางจิตเท่านั้น จึงไม่สามารถจะนำไปสู่ความเป็นจริงได้ดังที่นักอภิปรัชญากล่าวอ้างไว้ แม้แต่จะจัดให้เป็นสัจนิยมหรือจิตนิยมก็ไม่ได้เช่นกัน ปรากฏการณ์ทางจิตโดยธรรมชาติจะมีขึ้นเองย่อมไม่ได้ หากจะต้องอาศัยความเป็นจริงทางสมองหรือจิต และก็มิได้เกิดจากความเป็นจริงทางสมองพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่จะเกิดจากเหตุบางอย่างและอาศัยเวลาตามสมควร ที่เป็นสัญลักษณ์และมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอีกสิ่งที่สร้างสิ่งทั้งหลายขึ้นมา และเหตุการณ์ของโลกจึงได้ปรากฏออกมาได้ ดังนั้นสิ่งทั้งหลายแหล่รวมทั้งเหตุการณ์ทางจิตโดยอาศัยสมอง จึงไม่จำเป็นต้องอาศัยความเป็นจริงทางอภิปรัชญาทางมันสมองหรือทางวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง (บุญมี แท่นแก้ว, 2544 : 204-205)

ฮูสเซิร์ล ในช่วงหลัง ได้ให้ความเอาใจใส่จดจ่ออยู่กับเรื่องของอุดมคติ และแก่นโครงสร้างของความสำนึกมากขึ้น ดังที่เขาต้องการแยกสมมุติฐานเกี่ยวกับการมีอยู่ของวัตถุภายนอกต่างๆ ออกไป เขาได้นำเสนอระเบียบวิธีการลดทอนปรากฏการณ์วิทยาเพื่อขจัดมันทิ้งไป สิ่งที่ถูกสลัดออกคือ ตัวตนเหนือธรรมชาติ (ตัวตนอุตรภาพ) อันบริสุทธิ์ (the pure transcendental ego) ที่ค้านกับตัวตนที่เป็นรูปธรรมเชิงประจักษ์ (the concrete empirical ego) มาถึงตอนนี้ปรากฏการณ์วิทยาเหนือธรรมชาติคือ การศึกษาเกี่ยวกับแก่นโครงสร้างต่างๆ ที่ถูกทิ้งลงในความสำนึกอันบริสุทธิ์ อันนี้รวมอยู่ในปฏิบัติการเกี่ยวกับการศึกษาเรื่อง noemata (วัตถุหรือเนื้อหา) และความสัมพันธ์ต่างๆ ท่ามกลางสิ่งเหล่านั้น นักปรัชญา ออดโน (Theodor Adorno) ได้วิจารณ์แนวคิดญาณวิทยา(ทฤษฎีความรู้)ปรากฏการณ์วิทยาของฮูสเซิร์ล (Husserl) ในอภิปรัชญาวิจารณ์ (Metacritique) ของเขา "Against Epistemology" ซึ่งเป็นการต่อต้านรากฐานนิยม (Anti-foundationalist) ในตำแหน่งหรือทัศนคติของมัน (สมเกียรติ ตั้งนโม, Phenomenology, (ออนไลน์). <http://61.47.2.69/~midnight/midnight2544/0009999449.html>, เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2554) ปรากฏการณ์วิทยาของฮูสเซิร์ลเป็นปรากฏการณ์วิทยาพรรณนาที่เข้มข้น เป็นความอิสระ (Free) จากสำนึกธรรมดา ไม่ตรวจสอบการรับรู้ก่อน (Preconceptions) เป็นการนำวิธีการทางปรากฏการณ์วิทยาไปใช้มุ่งปรากฏการณ์ที่ปรากฏในประสบการณ์ทันที (Immediate) และเข้าใจตรงในโครงสร้างและความหมายที่แท้จริง (Encyclopedia of Religion, 4237)

2. แนวคิดสำคัญของฮูสเซิร์ล

ผู้เขียนต้องการนำเสนอแนวคิดสำคัญของฮูสเซิร์ล 4 ประเด็นคือ การมุ่งอารมณ์ สารัตถะ การลดทอน และอัตตาเชิงอุตตวิสัย ดังนี้

2.1 การมุ่งอารมณ์

สำนักปรากฏการณ์วิทยาเห็นว่าการกระทำและประสบการณ์ต่างๆ ของมนุษย์เป็นเรื่องของการกระทำหรือการสร้างของจิตสำนึกทั้งสิ้น เป็นผลมาจากกระบวนการระลึกหรือตระหนักรู้ของจิตสำนึกของ

มนุษย์ที่มีต่อโลกรอบตัว ฉะนั้นทัศนะของสำนักปรากฏการณ์วิทยา จึงไม่มีสิ่งที่เรียกว่าจิตสำนึกเฉยๆ แต่ต้องเป็นจิตสำนึกต่อสิ่งใดหรือเรื่องใดเสมอ

กล่าวอีกนัยหนึ่ง สำนักปรากฏการณ์วิทยาให้ความสนใจกับกระบวนการในการสร้างความหมาย หรือ การทำความเข้าใจโลกรอบตัวของมนุษย์ ผ่านการเข้าใจการทำงานของจิตสำนึกของมนุษย์ ดังนั้น การศึกษาแบบปรากฏการณ์วิทยาจึงพุ่งประเด็นความสนใจไปที่จิตสำนึกไม่ว่าจะเป็นจิตสำนึกของผู้ศึกษาหรือสิ่งที่ศึกษาว่ามีการตระหนักรู้ หรือระลึกรู้โลกรอบตัวได้อย่างไร (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2551 : 67) ในแนวคิดของ ฮุสเซิร์ล สิ่งของสิ่งหนึ่งซึ่งเปี่ยมไปด้วยความหมาย ถูกสร้างขึ้นภายในจิตสำนึกเป็นสิ่งที่รับรู้กันได้ในชีวิตประจำวันจนดูเหมือนสิ่งของนั้นมีเลือดมีเนื้อทางกายภาพ และยังเกาะเกี่ยวสรรพสิ่งอื่นให้มีความหมายไปด้วยและยืนยันความสำเร็จของการค้นพบของเขาในการวิเคราะห์จิตสำนึกของเวลาว่า “จินตภาพที่ได้รับการตระหนักรู้ว่าเป็นกลางสำหรับทุกคนคือ สภาวะที่พื้นที่กับเวลาสามารถเคลื่อนไหวเป็นหนึ่งเดียวกัน” (จริยานวลนรินทร์, ฮุสเซิร์ลกับแนวคิดปรากฏการณ์วิทยา : การทำพื้นที่ให้มีความหมายของเวลา, (ออนไลน์), <http://content.tarad.com/?p=671>, เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 16 ตุลาคม 2561)

จากแนวคิดการมุ่งอารมณ์ของปรัชญาของฮุสเซิร์ล ล้วนเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการทำงานของจิตที่เป็นสิ่งที่จะเข้าใจถึงความจริงของสิ่งที่ปรากฏนั้นว่าเป็นจริงอย่างไร อย่างไรก็ตามแม้ว่าการพยายามที่จะยืนยันของความจริงแท้ว่า “ทั้งหมดของจิตสำนึกคือจิตสำนึกของบางสิ่ง” (Thevenaz, Pierre, 1962 : 49)

จากประเด็นดังกล่าวยังสามารถอธิบายได้ว่าการทำความเข้าใจของสิ่งที่เป็จริงยังไม่เพียงพอหรือสมบูรณ์ได้ทั้งหมด เพราะว่าการเข้าใจถึงสิ่งทั้งหมดนั้นบางสิ่งบางอย่างมนุษย์ไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน การใช้ชุดความคิดกลุ่มหนึ่งเพื่ออธิบายความจริงของสิ่งหนึ่งว่าเป็นอย่างไรนั้นก็ย่อมไม่สามารถก่อให้เกิดความรู้สึกรู้สึกที่เข้าใจตรงไปตามมโนภาพนั้นได้เพราะอะไร เพราะมนุษย์เป็นสิ่งเฉพาะหมายถึงความแตกต่างกัน การเลียงดู ย่อมแตกต่างกันออกไป

ฉะนั้น การทำให้เกิดความรู้สึกที่ตรงกับสิ่งที่ไม่เคยพบเห็น ด้วยการอธิบายให้ตระหนักรู้ถึงสิ่งนั้นก็ยาก เช่น คนไทยส่วนใหญ่ถือว่าศีรษะเป็นของสูงใครจะมาตบหรือ จับหัวนั้นไม่ได้ หากแต่ฝรั่งนั้นเขาไม่ถือ ดังนั้นการอธิบายว่าความสำคัญของสิ่งที่คนไทยยึดมั่นให้แกฝรั่งเข้าใจก็เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นว่า มันเป็นคติความเชื่อ เช่นเดียวกับที่ฝรั่งเขาถือในบางเรื่อง หากแต่การอธิบายตามนี้ก็คงไม่สามารถทำให้เกิดความเข้าใจในภาพของสิ่งที่แต่ละคนเข้าใจได้ตรงเพียงแต่การอธิบายเทียบเคียงให้พอยอมรับถึงข้อเท็จจริงที่แต่ละสังคมยึดถือปฏิบัติกันมาเท่านั้น และสิ่งที่คนไทยยึดมั่นนั้นคนไทยเองมีภาพของความเข้าใจตรงกันมากน้อยเพียงใดแต่อย่างไรก็ตาม สิ่งที่มีความหมายจึงเป็นสิ่งที่ยึดโยงด้วยจิตสำนึกของแต่ละคนในสิ่งที่เข้าใจหรือมุ่งที่จะเข้าใจในสิ่งนั้น แต่ก็คงไม่สามารถเป็นสิ่งที่จะสามารถยืนยันได้ประจักษ์ชัดมากกว่าการใช้ตัวตนของแต่ละคนในการพยายามเข้าใจต่อสิ่งที่อยู่ภายนอกนั้นจะสามารถทำให้สิ่งที่เข้าใจนั้นจะเป็นสิ่งที่ตนเองเข้าใจนั้นไม่เป็นการหลอกตนเองว่าเป็น ดังเช่น คนที่เห็นเชือกเป็นงูทั้งที่จริงสิ่งที่เห็นนั้นคือเชือก ฉะนั้นการตรวจสอบด้วยตัวตนของตนเอง ผู้เขียนเห็นว่า อาจเป็นวิธีการใช้เหตุผลที่เรียกว่าวิธีนัยคือ “การคิดขยายความออกไปจากอะไรบางอย่างที่รู้แล้ว” (สมภาร พรหมทา, 2551 : 99. และราชบัณฑิตยสถาน, 2543 : 25,49) ไปสู่บางสิ่งที่เป็จริงอย่างเช่นการบอกว่าลุงแดงเป็นผู้ชายก็ต้องมีความเชื่อร่วมกันว่า ลุงเป็นผู้ชาย ร่วมกันก่อน จึงสามารถหาข้อสรุปร่วมกันในสิ่งที่เชื่อต่อไปว่า ลุงแดงก็คือผู้ชาย แม้กระนั้นก็ตามแม้สิ่งที่จะสนับสนุนสิ่งที่อยู่ในจิตของแต่ละคนแม้ฮุสเซิร์ลจะพยายามอธิบายด้วยการเชื่อมโยงสิ่งที่เป็โลกวัตถุเข้ามาแต่ก็ยังเป็นเพียงสิ่งที่แทนด้วยจิตสำนึกภายในของมนุษย์แต่ละคนนั่นเอง คือ “โลกปรากฏการณ์นั้นมุ่งอุตรภาพของจิตสำนึก” (Thevenaz, Pierre, 1962 : 47)

2.2 สารัตถะ

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน ได้กล่าวแสดงให้เห็นว่า สารัตถะ เป็นสิ่งที่ปรากฏและเป็นสิ่งที่รู้เห็นในจิตใจของเราอย่างแน่นอนเหล่านี้มีคุณลักษณะอันเป็นสากลที่เราจะรู้เห็นได้ โดยอาศัยการช่วยเหลือจากสภาวะแห่งเจตสิกธรรม (Ideas) อันเป็นคุณลักษณะสากลที่เราจะรู้เห็นได้ โดยอาศัยการช่วยเหลือจากสภาวะแห่งเจตสิกธรรม (Ideas) อันเป็นคุณลักษณะของจิตนั้นเป็นหลัก Husserl เรียกหลักการนี้ว่า The Technique of Eidetic Reduction สภาวะหรือเนื้อแท้ (essence) ที่เราอาศัยหลักแห่ง Eidetic Reduction เป็นเครื่องค้นหาที่มีสภาวะของมันที่เราจะรู้เห็นได้อยู่ในจิตใจ (Consciousness) ของเรานั่นเอง

สารัตถะ (Essence) มีสภาวะเป็นสากลและไม่เหมือนกับ pure phenomena เราทุกคนอยู่ในฐานะที่จะมีประสบการณ์ในสภาวะอันเป็นสากล (Essence) ได้ แต่ pure phenomenon มีคุณสมบัติเป็นนามธรรมที่จะรับรู้สภาวะแห่ง Essence นั้นด้วย เพราะ Essence มีสภาวะที่เป็นสากลที่เราทุกคนจะรับรู้ได้ การที่ประสบการณ์ในเสียงก็เป็น pure phenomenon ซึ่งมีสภาวะเป็นนามธรรมอยู่ในจิตใจของแต่ละคนที่ทำให้เราสามารถมีประสบการณ์ดังกล่าวได้ ตรงกันข้ามสภาวะของเสียงนั้น (Essence of sound) หรือความมีลักษณะเป็นสากลของเสียงเป็นสิ่งที่ทำให้เราทุกคนสามารถมีประสบการณ์กับมันได้ (Intersubjectivity) ฮุสเซอร์ลไม่เห็นด้วยกับหลักการของ Psychologism ที่บอกว่า หลักการทางคณิตศาสตร์และตรรกศาสตร์เป็นเรื่องจิตวิทยา (ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, 2549 : 209)

อย่างไรก็ดี แนวคิดของฮุสเซอร์ลในเรื่องของสารัตถะนั้น แม้จะเป็นการกล่าวถึงความเป็นจริงที่เป็นแก่นแท้ที่ปรากฏเพียงแต่ในจิตของมนุษย์เท่านั้น ซึ่งตรงกับพระพุทธศาสนาที่เห็นความสำคัญของจิตในการรับรู้ความจริงคือ “โลกถูกจิตนำไป” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, 15/62/73) ซึ่งคล้ายกับที่ฮุสเซอร์ลให้ความหมายของเจตนาในจิตสำนึกเรียกว่า ทั้งหมดของจิตสำนึกคือสำนึกบางสิ่ง (Thevenaz, Pierre, 1962 : 48) หากแต่การรับรู้ของจิตในพระพุทธศาสนานั้นสัมพันธ์กับการรับรู้อารมณ์ภายนอกด้วย จึงจะสามารถกล่าวยืนยันว่าสิ่งนั้นเป็นจริงไม่เพียงแต่การยืนยันของผู้กล่าวถึงหรือผู้รู้เท่านั้น เช่น การเห็นของตาหรือจักขุนันต้องสัมพันธ์กับรูป และเมื่อตาเห็นรูปหรือทั้งสองเป็นเหตุและเป็นปัจจัยซึ่งกันและกันก็ย่อมไม่สามารถกล่าวยืนยันได้ว่า อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดการรับรู้ก่อนคือตา เป็นผู้รู้หรือรูปที่ทำให้เกิดการรับรู้ของตา หากแต่ในพระพุทธศาสนาว่าการเกิดการรับรู้ของทั้งสองนั้นเกิดไม่ก่อนและไม่หลังกัน

ดังนั้น การที่กล่าวว่า สารัตถะ มีสภาวะเป็นสากลสำหรับทุกคนนั้น การตรวจสอบก็ยากเหมือนกันที่จะยืนยันว่าความจริงที่เป็นสากลนั้นจะไม่กลายเป็นความจริงของแต่ละคนไปได้ เพราะเมื่อการไปให้ความสำคัญของผู้ที่เป็นอัตนัยจนอาจปฏิเสธสิ่งที่เป็นวัตถุภายนอก อย่างไรก็ตามผู้เขียนยังเห็นว่าการตรวจสอบข้อเท็จจริงของสิ่งที่สากลนั้นก็ไม่สามารถตรวจสอบถึงความเป็นแก่นแท้ได้ เพราะหากไม่สามารถอิงอาศัยสิ่งที่เป็นประสบการณ์อันเกิดจากการเข้าไปมีส่วนร่วมในการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งที่ศึกษานั้นๆ อยู่ การมีประสบการณ์ไม่เพียงแต่การเป็นผู้สังเกตการณ์หากแต่ต้องเป็นผู้ที่พยายามที่จะมุ่งทำความเข้าใจถึงสิ่งที่เป็นจริง หรือเป็นแก่นแท้โดยไม่ปฏิเสธสิ่งที่เป็นข้อเท็จจริงส่วนอื่นไป หากแต่ส่วนอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นโลกภายนอกหรือโลกทัศน์ของผู้ศึกษาก็ยังเป็นสิ่งที่จำเป็นในการจะต้องอิงอาศัยสิ่งที่เป็นปรนัยอันอาจรวมทั้งโลกแห่งวัตถุและมโนทัศน์ต่างๆ

2.3 การลดทอน

ไฮริตน์ เจริญสินโอฬาร ได้กล่าวถึงการลดทอนถึงคำว่า ‘reduction’ ไว้ว่า บางครั้งฮุสเซอร์ลใช้คำว่า ‘suspension’ หรือ ‘epoche’ แทน ศัพท์คำนี้ถือเป็นหัวใจของวิธีการหาความรู้แบบปรากฏการณ์วิทยา ฮุสเซอร์ลใช้ ‘reduction’ ใน 2 ความหมายด้วยกัน กล่าวคือ

ความหมายแรก เป็นการ “ใส่วงเล็บ” (bracketing) พื้นฐานเดิมต่างๆ ของตัวเรา หรือบรรดาสิ่งที่เราค้นเคย เคยชินและยอมรับ (presuppositions) ก่อนที่จะทำการศึกษารื่องใดเพื่อให้ผู้ศึกษาเป็นอิสระจากอคติและความลำเอียงต่างๆ คล้ายกับการใส่วงเล็บในวิชาคณิตศาสตร์ การใส่วงเล็บให้กับบรรดาพื้นฐานเดิมต่างๆ ของตัวเรา หรือที่ฮุสเซอร์ลเรียกว่า ‘phenomenological epoche’ นั้น มิใช่เป็นการปฏิเสธการดำรงอยู่ของสิ่งเหล่านี้ แต่ต้องการให้เราตระหนักรู้ถึงสิ่งเหล่านี้มากกว่า การใส่วงเล็บนี้ทำให้สำนักปรากฏการณ์วิทยาสามารถประกาศว่าเป็นวิธีการหาความรู้ที่ไม่ติดยึดกับสิ่งใดทั้งสิ้น (presuppositionlessness) นอกจากนี้วิธีการใส่วงเล็บดังกล่าว ยังสามารถช่วยให้สำนักปรากฏการณ์วิทยาศึกษาปรากฏการณ์ได้ในระดับของ “แก่น” (ฮุสเซอร์ลใช้คำหลายคำ เช่น thematic, essence, idea) และรากเหง้า (origin) หรือก็คือในระดับของจิตสำนึกในเรื่องนั้นๆ เมื่อใส่วงเล็บให้กับพื้นฐานเดิมต่างๆ ของเราแล้ว สิ่งที่เหลือหลังจากการใส่วงเล็บคือตัวตนที่เป็นอิสระจากการรับรู้ใดๆ ที่มีมาก่อนหน้า หรือที่ฮุสเซอร์ลเรียกว่า “transcendental ego or pure consciousness” และพร้อมจะมองปรากฏการณ์ต่างๆ จากมุมมองของผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์นั้นๆ

ฮุสเซอร์ลแบ่ง ‘reduction’ ออกเป็น 2 ระดับ ระดับแรก เรียกว่า ‘eidetic reduction’ เป็นการมองปรากฏการณ์ในระดับที่พ้นไปจากข้อเท็จจริงใดๆ แต่เน้นที่สิ่งที่อยู่เบื้องหลังหรือ “แก่น” ของข้อเท็จจริงอันได้แก่บรรดาความคิดต่างๆ (thematic/essence/idea) ที่ประกอบกันขึ้น (Constitute) เป็นข้อเท็จจริงในระดับการรับรู้ของจิตสำนึกของเรา (ideality/ideation)

ระดับที่สอง เรียกว่า “phenomenological reduction” เป็นระดับที่ฮุสเซอร์ลให้ความสำคัญอย่างมาก และเป็นระดับที่มีความสลับซับซ้อนมากด้วย เพราะเป็นระดับที่ช่วยให้เราเห็นถึงความเป็นมาของสรรพสิ่งต่างๆ รอบตัวเราว่า ไม่ใช่เป็นเรื่องของธรรมชาติ หรือสิ่งที่เห็นจริงแล้ว แต่เป็นเรื่องของการสร้างหรือให้ความสำคัญแล้วส่งต่อๆ กันมาในรูปของจารีตปฏิบัติ ความคุ้นเคยหรือความเคยชินต่างๆ (bracketing) ซึ่งบรรจุไว้ในจิตสำนึกของเรา วิธีการสืบค้นกลับไปหาต้นตอหรือรากเหง้าที่เป็นตัวสร้างความหมายให้กับจิตสำนึก ฮุสเซอร์ลเรียกวิธีการศึกษาแบบนี้ว่า “regressive inquiry” และนี่คือความหมายที่สองของ “reduction” (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2551 : 68-69)

การลดทอนจึงเป็นการมุ่งโดยเจตนาที่จะติดต่อกับจิตสำนึกกับโลก เป็นการสัมพันธ์ของโลกทัศน์ธรรมชาติที่ยังปกปิดไว้ (Thevenaz, Pierre, 1962 : 47)

ฮุสเซอร์ลพยายามมุ่งเน้นให้ใส่วงเล็บไว้ก็คืออัตตาของบุคคลที่จะเป็นผู้พิจารณาหรือสังเกตสิ่งที่ปรากฏต่อโลกว่าเป็นเช่นไร เพราะโดยธรรมชาติที่เคยชินของมนุษย์ทั่วไป จะตัดสินความจริงจากสิ่งที่ตนเองมุ่งหวังจะให้เป็นอย่างมากกว่า การพิจารณาสิ่งที่ปรากฏนั้น ตามความเป็นจริงโดยปราศจากอคติได้อย่างยากยิ่ง แต่จะอย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่า การมีมนุษย์จะสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏในโลกได้อย่างถูกต้องนั้นก็คือการพยายามที่จะไม่ด่วนตัดสิน หรือมุ่งเพียงปรากฏการณ์เฉพาะด้านหน้าของสิ่งที่ปรากฏเท่านั้น จึงดูเหมือนว่าจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาสิ่งต่างๆ ไปถึงสิ่งที่อยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ต่างๆ นั้นให้มากขึ้นด้วย

2.4 อัตตาเชิงอุตตรวิสัย

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ได้กล่าวถึงการลดทอนถึงคำว่าคำว่า ‘transcendental’ ที่ฮุสเซอร์ลใช้ใน 2 ความหมายด้วยกัน กล่าวคือ

ความหมายแรก เป็นทำนองเดียวกันกับที่คานท์ใช้ คือหมายถึงเรื่องของการรับรู้ที่ไม่ได้เป็นผลมาจากประสบการณ์โดยตรงแต่เป็นการรับรู้อันเนื่องมาจากมี ‘ความรู้’ ในเรื่องนั้นๆ มาก่อนมากกว่า เช่น เราไม่มีประสบการณ์การถูกน้ำร้อนลวกโดยตรง แต่เรามี “ความรู้” ในเรื่องดังกล่าวว่าเป็นอย่างไรจากประสบการณ์การรับรู้ของคนอื่น

ความหมายที่สองของ ‘transcendental’ เป็นความหมายในเชิงศาสนา กล่าวคือ นักปรากฏการณ์วิทยาจะต้องสามารถ “แปลงร่าง” หรือ “จุ่มตัว” [immerse] ลงไปในปรากฏการณ์ที่ศึกษาได้อย่างตัวผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์โดยปราศจากคติหรือความลำเอียงใดๆ ทั้งสิ้น จะเห็นว่า “transcendental” นั้น เป็นเรื่องของ การตระหนักรู้หรือระลึกถึงของเราที่มีต่อโลกรอบตัวว่า สรรพสิ่งมีความหมายหรือดำรงอยู่เพราะการสร้างของ จิตสำนึกของเราเท่านั้น และการระลึกถึงนี้จะนำไปได้ก็ต้องอาศัยวิธีการสับย้อนกลับไปหาต้นตอหรือรากเหง้า ของสรรพสิ่ง (regressive inquiry)

สำหรับคำว่า “phenomenological” นั้น มีความหมายว่าหลังจากที่ไสว่งเล็บบรรดาพื้นฐานเดิม ต่างๆ ของเราแล้ว สิ่งที่เหลือคือตัวตนที่ว่างเปล่า ไม่มีสิ่งที่เรียกว่า “โลกทรรศน์” ของเราอีกต่อไป ทำให้เรา สามารถปะทะกับโลกรอบตัวได้อย่างปลอดจากอคติใดๆ นั่นคือ หลังจากการไสว่งเล็บบททุกอย่างที่ปรากฏต่อการ รับรู้ของเราจึงเป็นเพียง “ปรากฏการณ์” (phenomena) ที่รอการทำความเข้าใจของจิตสำนึกเท่านั้น (the intentionality of consciousness) สิ่งปรากฏจึงเป็นเพียงปรากฏการณ์ในการรับรู้ของเรา (thing-as-they-appear-to-us) ไม่ใช่สิ่งที่สามารถดำรงอยู่ได้โดยตัวมันเองปลอดจากการรับรู้ของเรา (thing-in-itself) อย่างที่นักประจักษ์นิยมเชื่อ ฉะนั้นสิ่งที่สำนึกปรากฏการณ์วิทยาสนใจจึงไม่ใช่โลกของวัตถุ (the meaning of object) มากกว่าว่าความหมายเหล่านี้ ถูกบรรจุหรือผนวกเข้าไว้จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของจิตสำนึกของมนุษย์ เราได้อย่างไร (constitution)

โดยสรุป transcendental-phenomenological reduction ถือเป็นหัวใจของวิธีการศึกษาแบบ ปรากฏการณ์วิทยา กล่าวคือ งานศึกษาใดก็ตามจะถือว่าเป็นการศึกษาแบบปรากฏการณ์วิทยาหรือไม่นั้นก็ ขึ้นอยู่กับว่าได้ผ่านกระบวนการที่เรียกว่า reduction – ในความหมายของการไสว่งเล็บบทที่เราคุ้นเคย เคยชิน และยอมรับ (bracketing) และการสับย้อนกลับไปหาต้นตอหรือรากเหง้าที่เป็นตัวสร้างความหมายกับสรรพสิ่ง (regressive inquiry) หรือไม่ หากไม่ผ่านกระบวนการดังกล่าว ก็ยังถือไม่ได้ว่าเป็นการศึกษาแบบ ปรากฏการณ์วิทยา ดังนั้น phenomenological reduction จึงถือเป็นปรากฏการณ์แรกและเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญ ที่สุดของวิธีการหาความรู้แบบปรากฏการณ์วิทยา เนื่องจากประการแรกหลังจากไสว่งเล็บบทให้กับสิ่งที่เราคุ้นเคย และยอมรับแล้ว เราจะสามารถตั้งคำถามหรือสงสัยกับทุกอย่างที่ปรากฏต่อเราได้หมด ด้วยเราไม่มีพื้นฐานเดิม ใดๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจอีกต่อไป แต่ต้องเริ่มต้นกันใหม่หมด ไม่มีสิ่งที่คุ้นเคย เคยชิน ยอมรับ ชัดแจ้ง หรือรู้ลึกล้ำ มีก็แต่ “ปรากฏการณ์” ที่ต้องการการทำความเข้าใจความหมายของมันเท่านั้น การปลอดจากพื้นฐานเดิม ต่างๆ นี้เอง ที่ทำให้นักปรากฏการณ์วิทยาสามารถ “แปลงร่าง” หรือ “จุ่มตัว” ลงไปในปรากฏการณ์ที่ศึกษาได้ อย่างไม่ตะขิดตะขวงใจ และทำให้สามารถมองปัญหาได้อย่างที่ผู้ตกอยู่ในปัญหานั้น (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2551 : 70-71)

อย่างไรก็ตามในประเด็นนี้ “การสะท้อนกลับ” ของ ฮุสเซอร์ล ผู้เขียนเห็นว่าสัมพันธ์กับแนวคิดที่มาจาก ค้าน (Kant) นั้นผู้เขียนเห็นว่า มี 2 ประเด็นของค้าน ที่ค้านพยายามประสานเข้าด้วยกันคือ แนวคิดของ ประสบการณ์นิยมกับแนวคิดเหตุผลนิยมจนเกิดเป็นอนุমানนิยมหรือแนวคิดแบบค้านเพราะ “การสะท้อน กลับ” นั้นเป็นการรับสิ่งที่ข้อมูลภายนอกแล้วนำเอาข้อมูลที่ได้รับนั้นมาพิจารณาด้วยความคิดเพื่อการ ประเมินและตัดสินอีกครั้งหนึ่ง ในแนวคิดของค้าน หากปราศจากข้อมูลแล้วย่อมไม่สามารถยึดเอาสิ่งใดมาเป็น ฐานในการคิดหรือประเมินความจริงได้ ดังที่พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต) ได้กล่าวถึงค้านไว้ว่า “Thoughts without contents are empty. Intuitions without concepts are blind” แปลว่า ความคิดที่ปราศจากข้อมูลเป็นความว่างเปล่า การรับรู้ข้อมูลที่ไม่มีความคิดกำกับเป็นความมืดบอด (ออนไลน์, <http://sharp.bu.edu/~slehar/quotes/kant.html>, เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2561) มีหมายความว่า

(1) มีระบบเหตุผลที่คิดเก่ง แต่ไม่มีข้อมูลให้คิด ไม่มีการรับข้อมูลใหม่มาเรื่อยๆ เป็นความว่างเปล่าต่อให้คิดวิเคราะห์เก่งขนาดไหน ถ้าไม่มีเรื่องหรือข้อมูลดิบให้ คิดวิเคราะห์ก็จะไม่มีผลลัพธ์อะไรออกมาเลย เหมือนคอมพิวเตอร์ที่ไม่มีการป้อนข้อมูลให้วิเคราะห์ ย่อมจะทำอะไรไม่ได้

(2) การรับรู้ข้อมูลที่ไม่มีการติดตามหลักเหตุผลสำหรับย่อยข้อมูลนั้นเป็นความมืดบอด คือ แปลสัญญาณไม่ได้ ไม่รู้ว่าคืออะไร สักแต่ว่ารับข้อมูลโดยไม่มีการวิเคราะห์ ไม่มีปฏิกิริยาหรือการตีความว่าถูกหรือผิด ซึ่งเท่ากับไม่ได้รับข้อมูลอะไรเลยเพราะถอดรหัสไม่ได้” (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2547 : 36, พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2543 : 41)

อย่างไรก็ตาม กิริติ บุญเจือ ได้กล่าวถึงประเด็นเดียวกันนี้ที่เห็นว่าฮุสเซอร์ล ก็ไม่เห็นด้วยกับคำนี้ที่แยกความเป็นจริงในตัวเอง (Neumena) ซึ่งเราไม่รู้ออกจากความเป็นจริงเท่าที่ปรากฏแก่สมองของเรา (phenomena) ซึ่งเป็นความรู้ที่ไม่ใช่ความจริงแท้ ฮุสเซอร์ลคิดว่ามันน่าจะเป็นสิ่งเดียวกัน คือความรู้ทุกอย่างผ่านการแสวงหา คือทั้งผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้รวมกันเป็นความรู้ จึงไม่มีผู้รู้และไม่มีสิ่งที่ถูกรู้โดยไม่มีความรู้ (กิริติ บุญเจือ, 2546 : 155)

3. บทสรุป

วิธีการหาความรู้แบบปรากฏการณ์วิทยาของฮุสเซอร์ลหัวใจสำคัญอยู่ที่การตั้งคำถามหรือชวนสงสัยกับกับบรรดาสิ่งที่เราคุ้นเคย เคยชิน ยอมรับ ซ่อนเร้น แอบแฝง ฯลฯ ด้วยวิธีการสลดหรือปลดปล่อยตัวเองออกจากสิ่งเหล่านี้ ด้วยวิธีการไถ่ถอน และการสะท้อนกลับ เพื่อให้เราสามารถเห็นถึง “แก่น” และ “รากเหง้า” ของสิ่งเหล่านี้ว่ามีความเป็นมาอย่างไร เป็นการศึกษาแหล่งที่มาของการรับรู้ของมนุษย์ในชีวิตประจำวัน หรือ life-world นั่นเอง การสะท้อนกลับไปหาต้นตอหรือรากเหง้าของปรากฏการณ์นั้น ถือเป็นลักษณะที่ฉีกแนว (radical) ของวิธีการหาความรู้แบบปรากฏการณ์วิทยาของฮุสเซอร์ลและทำให้ปรัชญาของเขาแตกต่างไปจากปรัชญาแบบอื่นๆ ยิ่งไปกว่านั้นการสะท้อนกลับไปยังสิ่งที่ตัวฮุสเซอร์ลเองให้ความสำคัญอย่างมาก ดังตัวอย่างการศึกษา แบบปรากฏการณ์วิทยา ที่มีชื่อเสียงของเขาต่อสิ่งที่เรียกว่า “เรขาคณิต” (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2551 : 69-72) คือ นัยของฮุสเซอร์ลต่อปรากฏการณ์วิทยาจึงเป็นการเน้น ปรากฏการณ์วิทยาที่เราแยกการเข้าถึงอรรถภาวะหรือประสบการณ์ทางอรรถภาวะ...ย้อนกลับไปสู่ประสบการณ์ของชีวิต (return to lived experience) (Thevenaz, Pierre, 1962 : 50, 52) ที่ให้ความสำคัญต่อมนุษย์ที่มีความหมายต่อโลกซึ่งเป็นการคืนคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่มีจิตสำนึกต่อความมีอยู่ของตนเอง ไม่เพียงมนุษย์เป็นเพียงสิ่งหนึ่งในการพยายามที่จะเข้าถึงความจริงที่อยู่ห่างไกลออกไป หากแต่เป็นการปฏิสัมพันธ์ (interrelates) ของมนุษย์ต่อความความจริงที่ไม่แยกออกจากกัน อย่างไรก็ตาม แนวคิดในเรื่องการไถ่ถอนนั้นยังคงสะท้อนให้เห็นถึงการไม่ใส่อคติส่วนตัวต่อปรากฏการณ์นั้นด้วยทัศนคติหรือมุมมองของตน หากต้องการเพียงให้พิจารณาในสิ่งที่ปรากฏนั้นๆ ตามความเป็นจริงที่ปรากฏตรงหน้าเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ปรากฏต่อหน้านั้นจะเป็นสิ่งที่ เป็นจริงตามที่ เป็น (neumena) หรือไม่อย่างไรนั้นก็ย่อมเป็นสิ่งที่อาจขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคลเช่นเดียวกันเพราะสิ่งที่ปรากฏว่าเป็นสิ่งที่จริงนั้นเป็นเพราะสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่แต่ละคนเห็นหรือเข้าใจ ตีความตามความเข้าใจหรือเป็นจริงได้เฉพาะของตนหรือมุมมองของตนเท่านั้นไม่ได้เป็นไปตามสิ่งที่จริงนั้นก็ได้เพราะโลกที่ปรากฏต่อหน้านั้นอาจเป็นสิ่งที่แต่ละคนต้องการนั้นก็เป็นไปได้ สิ่งที่เป็นจริงจึงเป็นสิ่งที่ต่อละคนต้องการให้เป็นและทั้งยังต้องการให้เป็นไปตามสิ่งที่เขาต้องการอีกด้วยแม้สิ่งนั้นอาจเป็นสิ่งที่ไม่ได้ปรากฏไปตามที่เป็นจริงนั้นก็เป็นไปได้อีกด้วย

ในประเด็นนี้อาจเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องแบบหรือโลกของมโนคติของเพลโตที่เห็นว่า “มโนคติ (Idea) หรือแบบ (Form) หรือสิ่งสากล (Universal) มีเพียงแต่เป็นอัตนัยมโนคติในความคิดความเข้าใจ ที่เรียกว่า มโนภาพ

เท่านั้น แต่มีจริงแบบปรนัย เป็นอิสระจากความคิดของใครทั้งสิ้น แม้ไม่มีใครคิดหรือเข้าใจเลย มโนคติก็ยังมิได้อยู่เหมือนเดิม” (กิริติ บุญเจือ, 2520 : 50)

ดังนั้น ความเป็นจริงอาจเป็นสิ่งที่เป็นปรวิสัย (Objective) ที่มนุษย์ไม่สามารถเข้าใจหรือเข้าถึงความเป็นจริงได้ หากยังไม่ปราศจากอวิชชาหรือยังเป็นผู้ที่มีกิเลสอยู่ แนวคิดปรากฏการณ์วิทยาของฮูสเซอร์ลนั้น ทำให้ทราบถึงแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อฮูสเซอร์ลทั้งแนวคิดของเพลโต (Plato) เดการ์ต (Descartes) แม้จะไม่เห็นด้วยทั้งหมดหรือแนวคิดของเบรนต์านอกก็ตาม แต่สามารถกล่าวได้ว่า ล้วนมีส่วนในการส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนแนวคิดของฮูสเซอร์ลได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะแนวคิดทางด้านประสบการณ์นิยม ที่สัมพันธ์กับกระบวนการทางวิธีวิทยาศาสตร์ที่ฮูสเซอร์ลจะโจมตีว่าไม่สามารถทำให้เกิดการเข้าถึงและรับรู้ความเป็นจริงได้นั้นก็ล้วนทำให้สะท้อนเห็นถึงแนวคิดเบื้องต้นของสิ่งที่เป็โลกวัตถุ (Object world) นั้นยังคงเป็นส่วนสำคัญต่อปรัชญาของฮูสเซอร์ลในการวิเคราะห์หัตถะภาวะในเชิงจิตวิสัย (Transcendental of Ego) และการใส่วงเล็บของอคติ (Bracketing) ต่อโลก ด้วยการสำนึกที่สัมพันธ์ต่อโลก จึงสามารถเข้าใจความจริงได้ตรงปรัชญาปรากฏการณ์วิทยาแบบฮูสเซอร์ลจึงมุ่งการอธิบายเรื่องสำนึกต้องสำนึกถึงอะไรบางอย่าง

อย่างไรก็ตาม การสำนึกนี้ทำให้แนวคิดแบบฮูสเซอร์ลมีท่าทีทำให้เกิดการปิดตัวเองอยู่ในโลกของมโนคติมาก จนอาจปฏิเสธถึงความเป็นอยู่ (Being) ของสิ่งที่อยู่ภายนอกตัวของบุคคลไป เพราะสิ่งที่มนุษย์จะมีประสบการณ์ต่อสิ่งนั้นไม่สามารถปราศจากสิ่งภายนอก (Objective) ได้ ดังนั้น หากปราศจากการอาศัยประสบการณ์ต่อสิ่งที่อยู่ภายนอกบ้างแล้วแล้วอาจทำให้ไม่เกิดความเข้าใจได้อย่างตรงต่อสิ่งนั้น เพราะสิ่งที่เป็วัตถุไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มิชีวิตหรือไม่ก็ตาม ก็ล้วนต้องอิงอาศัยเงื่อนไขของเวลาและสถานที่ (Space -Time) ในบริบทของพื้นที่ร่วมกัน (Share context)

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

กิริติ บุญเจือ. (2546). **ปรัชญาอรรถปริวรรตของมนุษยชาติ เล่มหก (ช่วงพหุนิยม)**. กรุงเทพฯ : ฐานบัณฑิต จำกัด.

_____. (2520). **แก่นปรัชญากรีก**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2551). **รัฐศาสตร์แนววิพากษ์**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์. (2549). **ปรัชญาตะวันตกร่วมสมัย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

บุญมี แทนแก้ว. (2548). **ปรัชญาตะวันตกร่วมสมัย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

_____. (2544). **ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้)**. กรุงเทพฯ : โอ เอส พริ้นติ้งเฮาส์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2543). **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.

พระจตุรงค์ อาจารย์สุโก (ชูศรี). (2554). **การศึกษาวิพากษ์สาระในปรากฏการณ์วิทยาของเอ็ดมุนด์ ฮูสเซอร์ล**. สารนิพนธ์. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2547). **ขอบฟ้าแห่งความรู้**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2543). **โลกทัศน์ของชาวพุทธ**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมภาร พรหมทา. (2551). **คิดอย่างไรให้มีเหตุผล**. กรุงเทพฯ : ศยาม.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Encyclopedia of Religion. Volume 6, second edition, Lind jones, editor in chief. Thomson gale: U.S.A.

The new Encyclopedia Britannica. Volume 9. Encyclopedia Britannica, Inc. : U.S.A.

Thevenaz, Pierre. (1962). **what is Phenomenology**. Chicago: USA.

เว็บไซต์

<http://61.47.2.69/~midnight/midnight2544/0009999449.html>.

<http://www.tameri.com/csw/exist/husserl.shtml>.

<http://content.tarad.com/?p=671>.

<http://sharp.bu.edu/~slehar/quotes/kant.html>.